

Łukaszewicz, Bohdan

"Obozy jeńców wojennych na terenie byłych Prus Wschodnich" : sprawozdanie z sympozjum

Komunikaty Mazursko-Warmińskie nr 1, 117-119

1975

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Bohdan Łukaszewicz

„OBOZY JEŃCÓW WOJENNYCH NA TERENIE
BYŁYCH PRUS WSCHODNICH”
Sprawozdanie z sympozjum

25 listopada 1974 roku w Olsztynie odbyło się sympozjum naukowe poświęcone obozom jenieckim na terenie Prus Wschodnich w okresie II wojny światowej. Sympozjum zorganizowała olsztyńska Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce. Uczestnikami byli przedstawiciele olsztyńskiego środowiska naukowego, zaproszeni goście reprezentujący okręgowe komisje Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce oraz młodzież akademicka Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie i młodzież szkolna ostatnich klas olsztyńskich szkół średnich.

W programie sympozjum przewidziano dwa referaty. Uczestnicy otrzymali materiały powielone, stąd też referenci w swoich wystąpieniach ograniczyli się do zasygnalizowania istotniejszych elementów prezentowanej problematyki.

Pierwszy referat, Zygmunta Lietza (Ośrodek Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie) — *Organizacja i rozmieszczenie obozów jeńców wojennych w Prusach Wschodnich w latach 1939—1945* — oparty został na źródłach zgromadzonych w Wojewódzkim Archiwum Państwowym w Olsztynie, materiałach olsztyńskiej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, wspomnieniach i relacjach byłych jeńców wojennych oraz literaturze przedmiotu. Podkreślając, iż badania rozmieszczenia obozów jenieckich są ze wszech miar niedostateczne, referent podjął próbę ustalenia lokalizacji i okresów istnienia obozów jenieckich w Prusach Wschodnich i na obszarach wcielonych do tej prowincji oraz w tych powiatach prowincji, które w czasie wojny weszły w skład *Reichsgau Danzig-West-preussen*. Na podstawie literatury przedmiotu oraz materiałów z *Militärarchiv* we Fryburgu referent oszacował wstępnie liczbę jeńców wojennych w Prusach Wschodnich w latach 1939—1944 w najważniejszych oflagach i stalagach.

Ponadto omówił warunki egzystencji jeńców wojennych, podniósł sprawę ucieczek (których uczestników — wbrew istnieniu konwencji i wojskowego kodeksu karnego uciekinierów — karano nie tylko zamknięciem w karcerze lecz oddawano w ręce gestapo) oraz sytuacji jeńców w końcowej fazie wojny. Wówczas za Urząd Jeniecki Naczelnego Dowództwa Wehrmachtu (*Oberkommando der Wehrmacht* — OKW) podporządkowano we wrześniu 1944 roku Heinrichowi Himmlerowi — co miało zgubne konsekwencje dla pozostałych przy życiu jeńców polskich, radzieckich i francuskich.

Drugi referat, Bohdana Kozieño-Poklewskiego (Stacja Naukowa Polskiego Towarzystwa Historycznego w Olsztynie) nosił tytuł: *Przymusowe zatrudnienie jeńców wojennych w Prusach Wschodnich jako forma realizacji zasady Vernichtung durch Arbeit*. Został on opracowany na podstawie akt Biura Informacji i Poszukiwań Zarządu Głównego Polskiego Czerwonego Krzyża (Archiwum Zarządu Głównego PCK), archiwaliów Wojewódzkiego Archiwum Państwowego w Olsztynie, dotychczasowej literatury przedmiotu oraz statystyk Ministerstwa Pracy Rzeszy (zestawienia te opublikowano w tajnym wydawnictwie „Der Arbeitseinsatz im Deutschen Reich”, później „Der Arbeitseinsatz im Grossdeutschen Reich”).

Punktem wyjścia rozważań były postanowienia Konwencji Haskiej z 1907 roku oraz Konwencji Genewskiej z 1929 roku o możliwości wykorzystania jenieckiej siły roboczej.

Od pierwszych dni II wojny światowej Niemcy niejako programowo nie przestrzegały postanowień wymienionych konwencji. W Prusach Wschodnich, jak zresztą

i w całej Rzeszy, czy na obszarach wcielonych, wykorzystywano pracę jeńców wojennych bez względu na ograniczenia (dotyczące czasu pracy, jakości żywienia, zakwaterowania, rodzajów zatrudnienia, wynagrodzenia za pracę, opieki zdrowotnej) wypłyające z postanowień Konwencji Haskiej czy Konwencji Genewskiej.

Już w pierwszych czterech miesiącach wojny (wrzesień—grudzień 1939 roku) w gospodarce Prus Wschodnich zatrudniano przymusowo ponad 60 tysięcy jeńców wojennych i cywilnych (*Zivilgefangene* — ludność cywilna zagarnięta przez Wehrmacht na obszarze operacyjnym i skierowana do obozów jenieckich) z kampanii wrześniowej.

W połowie marca 1940 roku — jak ustalił autor referatu — rozpoczęła się akcja pozbawiania jeńców wojennych statusu jenieckiego i przenoszenia ich na status robotników cywilnych. Była to jedynie zmiana formalna stanu zatrudnienia jeńców. Zazwyczaj bowiem, jeńcy nie zmieniali nawet miejsca pracy, w miejscu dotychczasowego zatrudnienia zmuszano ich do podpisywania deklaracji, w której zgodzali się na pozostanie w Rzeszy do końca wojny w charakterze robotników cywilnych. Podłożem tej akcji były niemieckie plany eksterminacyjne w stosunku do narodu polskiego. Chodziło o pozbawienie Polaków przywilejów przewidzianych Konwencją Genewską i możliwość podporządkowania ich bez reszty administracyjno-politycznym zasadom traktowania robotników polskich.

Akcja przenoszenia polskich jeńców wojennych na status robotników cywilnych służyła też formalnemu zmniejszaniu ich stanu zatrudnienia. Na to miejsce zaczęli od połowy 1940 roku napływać jeńcy z krajów zachodniej Europy: Francuzi i Belgowie. W końcu 1940 roku liczba ich przekraczała 121 tysięcy. W późniejszych latach doszli jeszcze jeńcy radzieccy, a od 1943 roku włoscy.

Zatrudnienie jeńców wojennych w gospodarce Prus Wschodnich obrazują liczby: w 1940 roku 112 405 osób, w 1941 — 68 469, w 1942 — 72 591, w 1943 — 47 923, zaś w ciągu pierwszych ośmiu miesięcy 1944 roku 13 796 osób.

W dalszej części swego referatu B. Koziełło-Poklewski, na podstawie fragmentarycznie zachowanych materiałów źródłowych, podjął próbę przedstawienia sposobów wykorzystania jenieckiej siły roboczej w gospodarce prowincji wschodniopruskiej. Największą liczbę robotników zatrudniano w rolnictwie, co warunkowała struktura gospodarcza Prus Wschodnich, pozostałe działy gospodarki miały znikomą udział. Tym niemniej w ciągu lat wojny stale wzrastał odsetek jeńców wojennych zatrudnianych w przemyśle: w 1940 roku stanowili oni 9,9% ogółu zatrudnionych jeńców wojennych, w 1941 — 13%, w 1942 — 24,5%, w 1944 roku — 27,3%. Wzrost ten spowodowany był niekorzystnymi zmianami w sytuacji militarnej Trzeciej Rzeszy.

W zakończeniu referatu mówca podkreślił, iż w warunkach totalnej wojny prowadzonej przez Trzecią Rzeszę wszelkie postanowienia międzynarodowe regulujące status jeńców wojennych stały się martwą literą.

W dyskusji, jako pierwszy głos zabrał Tadeusz Maria Gelewski z Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Olsztynie. Na wstępie wyraził nadzieję współpracy Zakładu Historii Wydziału Humanistycznego WSP z olsztyńską Okręgową Komisją Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce w przedmiocie inspiracji tematów magisterskich czy nawet doktorskich. Następnie T.M. Gelewski podjął się wyjaśnienia pojęcia i statusu prawnego jeńca wojennego, regulowanego prawem międzynarodowym, dalej pojęcia kombatantów regularnych, nieregularnych i niekombatantów, którym przysługuje status jeńców wojennych.

Wiceprokurator wojewódzki, Stanisław Łagodziński na podstawie materiałów prowadzonego śledztwa w sprawie zbrodni wojennych na terenie Stalagu IB w Olsztynku, scharakteryzował stosunki panujące w tym obozie, warunki egzystencji jeńców wojennych różnych narodowości oraz wypadki masowego ludobójstwa.

Po krótkiej przerwie — w czasie której uczestnicy sympozjum zapoznali się z przygotowaną przez organizatorów wystawą oraz wydawnictwami dokumentującymi zbrodnie na jeńcach wojennych w Prusach Wschodnich — podjęto dyskusję.

Gracjan Fijałkowski, przedstawiciel koszalińskiej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, podjął sprawę nomenklatury zagadnienia w literaturze publicystycznej i naukowej oraz przedstawił strukturę organizacyjną władz w obozach jenieckich.

Witold Piechocki, przewodniczący Zespołu Propagandowego olsztyńskiej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce zajął się problemem zbierania

i publikowania relacji, pamiętników byłych jeńców wojennych. Mówił o możliwości szerokiej współpracy ze Związkiem Bojowników o Wolność i Demokrację oraz Ośrodkiem Badań Naukowych im. Wojciecha Kętrzyńskiego w Olsztynie, jako że Komisja w chwili obecnej dysponuje nader skromnymi środkami na prowadzenie i popularyzację tego typu badań.

Karol Przesmycki, reprezentujący łódzką Okręgową Komisję Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce scharakteryzował jej działalność: badanie zbrodni Wehrmachtu na terenie Łódzkiego w latach 1939—1945; obecnie prowadzi się ponad 600 śledztw.

Kolejny dyskutant, Feliks Szebiel z Włocławka, obrońca Warszawy, wzięty do niewoli na jej przedpolach, opowiadał o drodze jeńców wojennych z Piaseczna do Stabławek (Stalag IA, numer jeniecki 33 819) i stosunku władz obozowych do polskich jeńców wojennych.

Dyskusję podsumował prezes olsztyńskiej Okręgowej Komisji Badania Zbrodni Hitlerowskich w Polsce, Jerzy Ruszkowski. Wyraził głębokie zadowolenie z udziału młodzieży, dla której spotkanie to powinno być lekcją nieklamanej historii, a także wpłynąć na zainteresowanie jej problematyką martyrologii narodu polskiego w latach wojny i okupacji.

Po zamknięciu obrad uczestnicy sympozjum złożyli wieniec pod pomnikiem Wdzięczności dla Armii Czerwonej.